

УДК 373.015.31:17.022.1:[2-535]

А. О. Трохименко

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАВОСЛАВНОЇ ДУХОВНОЇ МУЗИКИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті подана характеристика сучасних програм з музики для середньої загальноосвітньої школи, визначено місце і роль православної духовної музики у сучасному навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, зокрема досвід реалізації виховного потенціалу православної музики у школах Полтавщини в рамках програми „Християнська етика в українській культурі” (1-4 кл); визначено умови реалізації виховного потенціалу православної духовної музики в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: православна духовна музика, виховний потенціал, загальноосвітні навчальні заклади, умови реалізації виховного потенціалу православної духовної музики.

УДК 373.015.31:17.022.1:[2-535]

Трофименко А. А.

Полтавский национальный педагогический
университет имени В. Г. Короленка

Аннотация. В статье представлена характеристика современных программ по музыке и «Християнської етике в української культурі» (1-4 кл.) для средней общеобразовательной школы. Определено, что целью всех программ является духовное развитие личности, но воспитательный потенциал православной духовной музыки реализован недостаточно.

В статье показан опыт реализации воспитательного потенциала православной музыки в школах Полтавщины в рамках программы „Християнська етика в української культурі» (1-4 кл.), где анализируется музыкальная составляющая научно-методического комплекса предмета; описан бинарный урок «Християнские ценности в православной духовной музыке», проведенный совместно учителем християнської етике и учителем музыки. Освещена

программа регионального факультативного курса «Основы православной культуры» (1-4 кл.), разработанная учеными Полтавы, где православия духовная музыка входит в содержания курса.

Православная духовная музыка как феномен национальной культуры имеет определенные особенности и решает образовательную задачу (как способ познания мира) и широкий спектр воспитательных задач, что и составляет педагогический потенциал данного культурного феномена.

В статье определены условия реализации воспитательного потенциала православной духовной музыки в общеобразовательных учебных заведениях ,а именно: единство усилий государства, церкви, общества и системы образования в этом процессе, нормативно-правовое обеспечение включения православной духовной музыки в учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школы, включение ее в содержание программ духовно-морального направления для общеобразовательной школы и во внеклассную работу, наличие научно-методического обеспечения и использование современных педагогических технологий в этом процессе, подготовка учителя к использованию произведений православной духовной музыки в учебно-воспитательном процессе, общекультурная компетентность учителя.

Ключевые слова: православная духовная музыка, воспитательный потенциал, общеобразовательные учебные заведения, условия реализации воспитательного потенциала православной духовной музыки.

THE CONDITIONS OF IMPLEMENTING THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF ORTHODOX SACRED MUSIC IN COMPREHENSIVE SCHOOL

Trofimenko A. A.

Poltava Korolenko National Pedagogical Universit

Summary. The article presents the description of the modern syllabi in music and “Christian Ethics in Ukrainian Culture” (grades 1–4) for comprehensive secondary school. It is identified that the goal of all the syllabi is spiritual development

of an individual, but the educational potential of Orthodox sacred music is not implemented enough.

The article describes the experience of implementing the educational potential of Orthodox music in schools of Poltava region within the syllabus “Christian Ethics in Ukrainian Culture” (grades 1–4), where the music component of the methodological complex of the subject is analyzed; a binary lesson “Christian Values in Orthodox Sacred Music” given jointly by a teacher of Christian Ethics and a music teacher is described. The article covers the syllabus of the regional elective course “The Basics of Orthodox Culture” (grades 1–4) with Orthodox sacred music included in the course content, which was developed by scientists of Poltava.

Orthodox sacred music as a phenomenon of national culture has definite peculiarities and solves both the educational problem (as a way of the world cognition) and a wide range of upbringing problems, and it is actually the pedagogical potential of this cultural phenomenon.

The article specifies the conditions of implementing the educational potential of Orthodox sacred music in comprehensive schools, such as the unity of efforts of state, church, society and educational system in this process; regulatory and legal support for inclusion of the Orthodox sacred music in the teaching and educational process of comprehensive school; its inclusion in the content of the syllabi of spiritual and moral direction for comprehensive school and in out-of-school activities; the availability of methodological support and the use of modern educational technologies in this process; the preparation of a teacher for the use of Orthodox sacred music works in the teaching and educational process; the overall cultural competence of a teacher.

Key words: Orthodox sacred music, educational potential, comprehensive educational establishments, the conditions of implementing the educational potential of Orthodox sacred music.

Постановка проблеми. Духовне відродження української нації, подолання ціннісного вакууму і загальної духовної кризи визначає потребу запровадження духовно-моральної складової до процесу навчання. Відсутність у сучасній науці науково обґрунтованої моделі інтеграції православної і світської

культурно-освітньої традиції, потреба у нових навчально-методичних підходах до реалізації виховного потенціалу православної духовної музики, нерозробленість її змістових характеристик в їх педагогічному сенсі як фактора навчання і виховання, відсутність спеціальних програм, що забезпечують накопичення знань, вмінь та навичок в галузі православної духовної музики як складової загальної освіти зумовило актуальність нашого повідомлення. На нашу думку саме православна духовна музика здатна допомогти сучасному суспільству подолати духовно-моральної кризу і виховати молоде покоління, де незмінними орієнтирами у його формуванні стануть основи християнської моралі і православної віри.

Аналіз актуальних досліджень. Видатні педагоги теоретично обґрунтували пріоритет духовних цінностей у вихованні особистості (Є. Болховітінов, П. Каптерев, А. Карасьов, В. Металів, М. Пирогов, С. Рачинський, К. Ушинський та ін); дослідили історико-педагогічний аспект даної проблеми (І. Мицишин, Г. Пожидаєва, А. Преображенський, Д. Розумовський, Т. Тхоржевська, Т. Тюріна, М. Хіміч, Ю. Щербак та ін), діалектику художньо-естетичного та морального виховання дитини як основи його духовного розвитку (О. Богданова, К. Гавриловец, М. Євтух, В. Сухомлинський та ін), в тому числі в процесі музичної освіти (О. Лобова, Е. Лобач, Л. Масол, В. Медушевський, Г. Падалка, О. Щолокова та ін.) Сучасний стан розвитку освіти вимагає рішучих змін, динамічного впливу на процеси в сучасній загальноосвітній школі, впровадження інноваційних інтегрованих курсів, моделей, технологій, фундамент яких повинні складати християнські духовно-моральні цінності.

Мета статті – визначити умови реалізації виховного потенціалу православної духовної музики у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що концепція музичного виховання Д. Кабалевського, адаптована на Україні О. Ростовським і Л. Хлебніковою, націлює на формування музичної культури школярів як невід'ємної складової їх духовної культури. У програмі з музики для 5-8 класів А. Ростовського

наголошується, що «всі форми музичних занять із школярами мають спрямовуватися на їх духовний розвиток» [5, 3], яке має стати «надзавданням» і генеральною ідеєю загальної музичної освіти і виховання. Концепція художньої освіти, розроблена колективом авторів під керівництвом Л. Масол (2004), закликає вчителів розвивати у учнів «здібності до духовного самовдосконалення» [6, 22]. Однак, їх програма «Мистецтво» носить культурологічний характер, де мистецтво є самоцінністю і, ґрунтуючись на принципі інтеграції мистецтв, спрямована на «формування у свідомості учнів цілісної художньої картини світу, полікультурного простору» [4, 2].

Автори програми, розробленої під керівництвом Б. Фільц (Г. Букреєва, М. Демчишин, А. Павленко та ін), обрали інший шлях. У зміст музичної освіти шестикласників вони включили тему «Музика і духовний світ людини», покликану допомогти підліткам «усвідомити роль музики в духовному житті людини і духовну сутність творів мистецтва» [6, 22]. Досягненню поставленої мети слугує зміна педагогічних технологій з «інформативних на діалогічні, спрямованих на підвищення духовно-творчого потенціалу навчально-виховного процесу», а також на «пошук учнями в музиці особистісно значущих смислів, співзвучних власному духовному світу» [6, 7]. Підготовка до досягнення духовного світу починається в 5 класі («Музика та візуальні образи»), де діти знайомляться з «особливостями духовної музики у вираженні життєвого змісту» і поглиблюють «розуміння синтезу мистецтв у храмі та їх вплив на духовний світ людини» [6, 12].

Таким чином, всі сучасні програми з музики для середньої загальноосвітньої школи ставлять завдання духовного розвитку творчої особистості, але з величезної спадщини православної духовної музики включають до репертуару лише «Херувимську» А. Веделя. Учні знають релігійні твори Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя, В. Моцарта, Ф. Шуберта, співають спірчуели, але навіть оглядово не знайомляться з духовною музикою М. Березовського, А. Кошиця, М. Леонтовича, М. Лисенка, К. Стеценко, С. Рахманінова, не кажучи вже про духовні твори А. Архангельського, А. Гречанінова, А. Кастальського,

Р. Ломакіна, А. Львова, С. Смоленського, С. Трубочова, П. Чеснокова і б. ін. Православна духовна музика як феномен національної культури має могутній виховний потенціал: яскраво виражена орієнтація на абсолютні духовні цінності, спрямованість до внутрішнього духовного світу людини, що забезпечує його осмислення, дисциплінування почуттів і думок, цілісність кожного музичного твору і їх сукупності, що становить музичну сторону церковного богослужіння, істотна роль тексту та його філософське осмислення з позицій найважливіших питань буття, стриманість у застосуванні зовнішніх виражальних музичних засобів, ясна, сувора мелодія з рівномірним і чітким ритмом і милозвучними акордами, колективний (хоровий) характер виконання. Поряд з власне релігійно-богослужбовими завданнями православна духовна музика вирішує освітню (є способом художнього пізнання світу) і виховну задачу (єдність морального і естетичного виховання).

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, прийнятий Постановою Кабінету Міністрів від 23 листопада 2011 № 1392 року та Державний стандарт початкової загальної освіти, прийнятий Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 2011 року № 462, спрямовані на виконання завдань, одним з яких є формування загальнокультурної компетентності – здатності учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності. Одним із завдань освітньої галузі «Мистецтво», згідно стандартів, є збагачення духовного світу учнів засобами мистецтва. Православна духовна музика і є тим могутнім джерелом, що зможе наповнити духовний світ дитини, допомогти вирішити актуальні завдання освітнього простору.

В даний час, як свідчить аналіз шкільної документації та уроків музичного мистецтва, вчителі не готові до здійснення музично-виховної роботи з православними духовними творами. Наприклад, у календарних планах можна прочитати некомпетентне і некоректне формулювання відповідних тем («Музика в духовних творах мистецтва»). Вчителям-практикам складно відбирати художній

і музичний матеріал для уроку (православна музика – «Херувимська» А. Веделя стоїть в одному ряду з окултною – музичний проект «Ета» Е. Леві); відбирати і організувати інформацію про духовну музику, грамотно здійснювати художньо-педагогічний аналіз духовних піснеспівів; порівнювати музичні твори (ширше – мистецтво) різних релігій і т.д. Вони не знайомі з дослідженнями в даній галузі, незважаючи на те, що в даний час дана проблематика досить актуальна.

У школах Полтавщини відбувається процес накопичення досвіду реалізації виховного потенціалу православної музики. Так, з 2007–2008 навчального року в загальноосвітніх навчальних закладах Полтавської області, як і в інших регіонах країни, розпочався Всеукраїнський експеримент упровадження курсу „Християнська етика в українській культурі” (1-4 кл) [1], що викладається за рахунок годин варіативної складової типових навчальних планів, а також у позакласній роботі (через виховні години спілкування, гурткову роботу тощо).

Обов'язковим компонентом науково-методичного комплексу предмету є музичний матеріал (компакт-диски музичного супроводу уроків). Методичні розробки уроків, занять і виховних заходів, створених вчителями початкової школи Полтавщини із курсу „Християнська етика в українській культурі” засвідчують недостатнє залучення використання саме творів православної духовної музики у запровадженні цієї програми. Для використання широко запропоновані лише колядки та щедрівки релігійного змісту: «В Віфлеємі – новина», «Добрий вечір тобі, пане господарю!», «По всьому світу встала новина», «Небо і земля», «Нова радість стала» та українська народна пісня «Ой, хто-хто Миколая любить». [3, 143-231]. Зміст курсу дає можливість у повному обсязі залучати твори православної духовної музики до реалізації його мети. Українська духовна музика пройшла великий і складний шлях свого становлення і розвитку від знаменного розспіву, що виник в епоху Київської Русі, від кантів на релігійні тексти та церковних пісень (XVII-XVIII ст.), до партесних концертів М. Дилецького, В. Пекулинського, а пізніше до зразків українського бароко, якими є хорові концерти М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя (друга

половина XVIII ст.), до неперевершених хорових творів православної музики XIX – XX ст. Аналіз запропонованої методичної частини курсу доводить доцільність і необхідність удосконалення музичної змістової методичної бази впровадження курсів, вагому частину якої повинні складати твори православної духовної музики.

У 2006 році на Полтавщині була запроваджена регіональна програма факультативу «Основи православної культури» для середньої загальноосвітньої школи (1-4 класи), створена Г. А. Калібердою та О. О. Лобач. Програма побудована за концентричним принципом, охоплює чотири модулі, які повторюються і поглиблюються упродовж усіх років навчання в початковій школі, а саме: „Дивосвіт”, „Родовід”, „Дорогою добра” („Дорогою праведного життя” у 4 класі), „Спочатку було слово” (у 3 класі – „Слово про життя і смерть”, у 4 – „Православ'я та освіта”) [2].

Комплексний вплив мистецтв, як один з прийомів емоційного впливу, зазначений О. О. Лобач [3, 82-83], передбачає включення музичного мистецтва у цей процес. Так, I змістовий модуль програми «Дивосвіт» включає знайомлення з учнями із звуковим світом православ'я (православним храмовим мистецтвом, духовними піснеспівами, фестивалями православної музики в Україні і на Полтавщині, дзвонами та їх символічним значенням [3, 89].

Православна духовна музика може виступати окремим компонентом змісту уроку. Яскравим прикладом слугує бінарний урок «Християнські цінності в православної духовній музиці», проведений на високому науково-методичному рівні вчителем музики О. Мостовою Руденківської ЗОШ I–III ступенів Новосанжарського району разом з викладачем християнської етики о. Михайлом Гетьманом. Вчителі застосували найрізноманітніші технології (комп'ютерні, інтерактивні, інтегративні, комунікативно-діалогічні), методи арт-терапії, театральної педагогіки, елективні та творчі завдання, зокрема переклад крюкового запису на сучасну нотацію. Цікавим для підлітків було вивчення відмінностей між нотами і крюками, їх графічне зображення, смислові характеристики.

Так, з 2006 року близько 8000 дітей нашого регіону брали участь в експерименті по духовному розвитку особистості на основі християнських цінностей. Головною рушійною цього процесу стала обласна спеціальна дослідницька група з проблеми «Актуальні питання впровадження курсу „Християнська етика в українській культурі» в загальноосвітні навчальні заклади», створена на базі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (керівник – Г. А. Каліберда, методист відділу методики виховання Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Ними організовано постійно діючі науково-методичні та науково-практичні семінари, педагогічні читання, видані навчальні та методичні посібники, робочі зошити і т.д., які отримали високу оцінку дітей, батьків і вчителів[4, 277-309].

Однією з найважливіших умов реалізації виховного потенціалу православної духовної музики ми вважаємо підготовку високодуховного і компетентного вчителя, здатного збагатити музичний репертуар, рекомендований в програмах з музики для середніх загальноосвітніх шкіл творами православної духовної музики, переконати своїх вихованців в унікальності православної музичної культури, зацікавити їх спілкуванням з духовною музикою, навчити грамотно сприймати, інтерпретувати і виконувати цю музику.

Готовність майбутніх вчителів формується за умови використання різноманітних форм і методів організації навчально-виховного процесу в педагогічному вищому навчальному закладі: вивчення музично-теоретичних дисциплін, елективних спецкурсів, де православна духовна музика складає основу змісту; формування виконавських, методичних, організаційних навичок роботи з творами духовної музики.

Відвідування концертів, сприйняття «живого» виконання творів духовної музики, участь молодого покоління в концертній та творчій діяльності художньо-мистецьких колективів, основу репертуару яких становить православна духовна музика, організація і проведення тематичних конференцій, фестивалів, мистецьких свят, розширення музично-естетичного кругозору школярів шляхом

ознайомлення з кращими зразками духовної музики в процесі позакласної культурно-просвітницької діяльності сприятиме особистісному зростанню, формуванню духовних пріоритетів та системи цінностей, вибудованих на християнських чеснотах.

Висновки. Отже, реалізація виховного потенціалу православної духовної музики у загальноосвітніх навчальних закладах можлива за таких умов:

- єдність держави, церкви, суспільства і освіти в процесі духовного розвитку молодого покоління;
- нормативно-правова підтримка впровадження православної духовної музики у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи;
- духовна музика – обов'язкова складова змісту програм духовно-морального спрямування загальноосвітньої школи;
- включення духовної музики у зміст позакласної роботи;
- науково-методичне забезпечення впровадження православної духовної музики у зміст освіти загальноосвітньої школи;
- використання сучасних педагогічних технологій навчання;
- готовність вчителя до використання творів української духовної музики у навчально-виховному процесі, загальнокультурна компетентність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігумен Лонгин (Чернуха), Белкіна Е. В. Християнська етика в українській культурі / Ігумен Лонгин (Чернуха), Белкіна Е. В. / Програма для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2007. – 30 с.
2. Каліберда Г., Лобач О. Основи православної культури: Регіональна програма факультативу для учнів 1 – 4 класів середньої загальноосвітньої школи / Каліберда Г., Лобач О. [Укл. О.О. Лобач, Г.А. Калі берда] – Полтава: ПОІППО імені М.В.Остроградського, 2007. – 26 с.
3. Методичне забезпечення курсу «Християнська етика в українській культурі»: Наук.-мет. посібник / [Укл. Г.А. Каліберда, О.О. Лобач] – Полтава : ПОІППО, 2011. – 250 с.
4. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти / Масол Л. // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1. – С. 2-5.
5. Програми та поурочні методичні розробки для середніх загальноосвітніх шкіл «Музика»: 5 – 8 класи // Програми підготували: доктор пед. наук, проф. О.Я. Ростовський та ін. – К.: Перун, 2006. – 145 с.

6. Художньо-естетичний цикл. 5 – 11 класи: програми для загальноосвітніх навчальних закладів / Відп. за випуск О. В. Корнілова; Міністерство освіти і науки України. – К.: Ірпінь, 2005. – 233 с.

Трохименко Алла Олександрівна

Асистент кафедри музики Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Домашня адреса: м. Полтава, 36000, пр-т Миру 18, кв 35.

Тел. служб. (0532) 56-36-01, моб. +380506058723.

E-mail: alla.trofimenko2010@yandex.ua